

Eggerik Egges Phebens

Eggerik Egges Phebens

KRONIEK VAN HETGEEN IS VERRICHT IN FRIESLAND EN VOORAL rond Groningen
in de tijd van de langdurige oorlog die omwille van de religie en de vrijheid
werd opgenomen tussen de koning der Spanjaarden en de standen der
provincies van Neder-Duitsland, die we de Staten der Nederlanden noemen,
namelijk vanaf het jaar 1565 tot het huidige jaar [1595]

Uitgegeven, ingeleid en vertaald door
ZWEDER VON MARTELS

Hilversum
Verloren
2023

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van Stichting Nicolaas Mulerius fonds van de Rijksuniversiteit Groningen, Stichting J.B. Scholtenfonds en Stichting Professor van Winter Fonds.

Afbeeldingen op het omslag:
Stadsgezicht van Groningen (1572), uit Georg Braun en Frans Hogenberg,
Civitate orbis terrarum (Keulen: Theodorus Graminaeus, 1572).
Afbeelding Rijksmuseum, Amsterdam.
Kroniek (volledige handschrift (Groninger Archieven)).

© 2023 Zweder von Martels

Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464550887

Omslagontwerp en opmaak: Rombus/Patricia Harsevoort, Hilversum
No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Inleiding en verantwoording	9
------------------------------------	---

DEEL I: LEVEN EN WERK VAN EGGERIK EGGES PHEBENS

I Het leven van Eggerik Egges Phebens	15
1 Phebens' leven in een notendop	15
2 Phebens' leven aan de hand van Johannes Huninga's herdenkingsrede	15
3 De inleidende passages van de herdenkingsrede	20
4 Een lofzang op het Oldambt	21
5 Afstamming, jeugd- en schooljaren	25
6 Studie in Duitsland	31
7 Terug in Groningen: 1583-1594	36
8 Phebens als bestuurder (1594-1615). Zijn overlijden en reputatie	40
9 Huninga's slotwoorden	44
II De Kroniek	46
1 Ontstaansgeschiedenis	46
2 Opbouw en inhoud	49
3 Het voorwoord	50
4 Samenvatting van het voorwoord	51
III De grote thema's van de kroniek	53
1 De bedoeling van de kroniek	53
2 God, de duivel, de hemelverschijnselen, en de macht van de fortuin en het noodlot	54
3 'Oorlog omwille van de religie en vrijheid'. De Republiek en de zorg voor de religie	58
4 De Republiek en de goede disciplines van de vrede	61
5 De 'jammerlijkste' oorlog	64
6 De oorlog door de ogen van een jurist	66
7 De waarheid is 'eenvoudig en zonder de opsmuk van versieringen'	70

IV Bijzonderheden omtrent woord-, taal- en stijlgebruik	78
Inleiding	78
Afkortingen en verwijzingen	78
1 Bijzonder woord- en taalgebruik uit de Late Oudheid	79
2 Bijzonder woord- en taalgebruik uit Middeleeuwen en Renaissance	80
3 Bijzonder woordgebruik inzake wapentuig en legervoering	84
4 Bijzonder woordgebruik inzake het bestuur en de organisatie van Stad en Lande	86
5 Kennis van het Grieks	89
6 Bijzondere stilistische en grammaticale kenmerken	90
<i>a Afwisseling van werkwoordstijden in de beschrijvende vertelling</i>	90
<i>b Anakoloet</i>	91
<i>c Antithese en oxymoron</i>	91
<i>d Beeldspraak en vergelijking</i>	91
<i>e Ellips</i>	92
<i>f Opsommingen, herhalingen en drieslagen</i>	93
<i>g Prepositie als postpositie (of adverbiaal gebruikt)</i>	94
<i>h Redundantie (pleonasme en tautologie)</i>	94
<i>i Spreekwoordelijke uitdrukkingen</i>	94
<i>j Variatie in beschrijvingen</i>	95
<i>k Verkleinwoorden</i>	95
<i>l Verwisseling van suus etc. en eius/eorum</i>	96
<i>m Verwisseling van de uitgang -e en -i in ablatief-vormen</i>	96
<i>n Woordspel</i>	96
<i>o Benadrukking van woorden of gedachten door quidem en ipse</i>	97
<i>p Syllepsis (constructio ad sententiam)</i>	97
<i>q Gebruik van conjunctief na bepaalde voegwoorden die gewoonlijk door een indicatief worden gevolgd</i>	97
V Het handschrift, de editie en de vertaling	98
1 Het handschrift	98
2 De editie van Feith versus de nieuwe editie	114
3 De variatie in spelling	114
4 Gebruik van hoofdletters	117
5 Interpunctie	117
6 De tekst en de noten in de editie en de vertaling	119
7 Verklaring van de gebruikte tekens	120

DEEL II: VERTALING VAN DE KRONIEK VAN EGGERIK PHEBENS

De vertaling	121
EGGERIK EGGES PHEBENS, <i>KRONIEK VAN HETGEEN IS VERRICHT IN FRIESLAND EN VOORAL rond Groningen in de tijd van de langdurige oorlog die omwille van de religie en de vrijheid werd opgenomen tussen de koning der Spanjaarden en de standen der provincies van Neder-Duitsland, die we de Staten der Nederlanden noemen, namelijk vanaf het jaar 1565 tot het huidige jaar</i>	
Voorwoord, aan de welwillende lezer	124
Eerste boek	135
Tweede boek	177
Derde boek	224
Vierde boek	271
Bibliografie	312
1 Gedrukte boeken en websites	312
2 Handschriften en zeldzame drukken	315
Register	316

DEEL III: EDITIE VAN DE LATIJNSE TEKST

(zie voor dit deel *www* <https://verloren.nl/Webshop/Detail/eid/64074> en <https://hdl.handle.net/21.12105/04B18BoCoB471895E0630132A8Co7710>).

Het handschrift, de editie en de vertaling	v
1 De tekst en de noten in de de editie en de vertaling	v
2 Verklaring van de gebruikte tekens	vi
De Latijnse editie	121
EGGERIK EGGES PHEBENS, <i>CHRONICON RERUM IN PHRSIA ET PRAECIPUE circa Gronin-gam gestarum tempore diuturni belli, quod inter regem Hispaniarum, et Ordines provin-ciarum Inferioris Germaniae, quos Status Belgicos vocamus, Religionis atque Libertatis causa suscepta est: Ab anno videlicet 1565 ad annum praesentem</i>	
Ad benevolum lectorem, Praefatio	124
Liber primus	135
Liber secundus	177
Liber tertius	224
Liber IIII	271
Bibliografie	312
1 Gedrukte boeken en websites	312
2 Handschriften en zeldzame drukken	315

Inleiding en verantwoording

Er is behalve de Phebensstraat, de korte verbindingsweg tussen de Coehoorn- en Ubbo Emmiusweg, maar weinig in Groningen dat nog aan Eggerik Egges Phebens herinnert. Toch heeft deze Groninger, die in 1556 in het Oldambtster Midwolda¹ was geboren, na de Reductie van de stad in 1594 belangrijke bestuurlijke functies bekleed. Als ouderling was hij een steunpilaar van de gereformeerde kerk en als scholarch (schoolinspecteur) gaf hij vorm aan het onderwijs van de stad.² Het was een bijzondere eer dat kort na zijn overlijden in 1615 zijn leven plechtig werd herdacht in de theologische gehoorzaal van de mede op zijn aandrang opgerichte Groningse Hogeschool of Academie.

Aan het begin van de twintigste eeuw merkte Hajo Brugmans in een korte levensbeschrijving van Phebens op dat hij vooral nog werd geroemd als de auteur van een Latijnse kroniek.³ Op die kroniek echter ging Brugmans met geen woord nader in. Het werk beschrijft de geschiedenis van de eerste drie decennia van de Tachtigjarige Oorlog in Groningen en Friesland.⁴ Het getuigt op persoonlijke wijze van de helse verschrikkingen van die lange, ontaarde oorlog, die, zoals Phebens schrijft, ooit goed begonnen was als opstand ‘omwille van de religie en de vrijheid’ tegen de Spaanse onderdrukking. De kroniek beschrijft de gebeurtenissen die bijdroegen tot de opkomst van de gereformeerden binnen Groningen en hun machtsovername in 1594. Phebens steunde het besluit van het stadsbestuur om de eenheid van Kerk en Staat te versterken door de aanstelling van streng gereformeerde predikanten en leraren.

Er bestaat slechts een handjevol vergelijkbare beschrijvingen van de verschrikkelijke oorlog in Groningen gedurende de tweede helft van de zestiende eeuw. Men kan denken aan de kroniek die Abel Eppens tho Equart (geboren 1539) voor zijn kinderen optekende tijdens zijn ballingschap in Emden vanaf 1580 tot zijn

1 Mr. W.B.S. Boeles spreekt in zijn ‘Het leven en de verdiensten van Eggerik Egges Phebens’ (*Bijdragen tot de geschiedenis en oudheidkunde inzonderheid van de provincie Groningen*, dl. I, 1864, p. 255-272) consequent van ‘Midwolde’ in plaats van ‘Midwolda’. Midwolde is heden ten dage uitsluitend de benaming van het kleine kerkdorp vlakbij Leek.

2 Met dit woord geeft men aan dat de stad werd teruggevoerd in het verband van de Republiek van de Verenigde Nederlanden.

3 *Nieuw Nederlands biografisch woordenboek* (1911-1937), dl. 3, p. 971.

4 Phebens zelf spreekt kortweg van ‘Friesland’, waarmee ook Groningen in zijn tijd werd aangeduid.

dood rond 1589,⁵ en aan de kroniek die Johan Rengers van Ten Post na de Reductie van Groningen in 1594 samenstelde vanuit het perspectief van de Ommelanden,⁶ maar ook aan het dagboek van Johan Julsing⁷ en het oorlogsverslag van Francisco Verdugo.⁸ Phebens maakte in tegenstelling tot Eppens en Rengers gebruik van het Latijn voor zijn kroniek. Door de keuze van deze taal plaatste hij zich nadrukkelijk in de traditie van de Latijnse literatuur, waarmee hij tijdens zijn jaren aan de Latijnse school en universiteit vertrouwd was geraakt.

Phebens schreef zijn kroniek voor zijn kinderen en kleinkinderen als waarschuwing voor Gods gerechtigheid en de straffen die daarmee gepaard gaan. Het handschrift bleef onuitgegeven en kende daardoor amper lezers, juist in die eeuwen waarin het Latijn nog alom werd gesproken en begrepen. Tot de weinige lezers behoorde in elk geval Phebens' vriend Ubbo Emmius, die het handschrift op veel plaatsen van kanttekeningen voorzag. Ongeveer twee eeuwen later bevond hetzelfde handschrift zich in de bibliotheek vol *Groningana* van mr. A.J. de Sitter (1748-1814). Deze gebruikte de kroniek in het twintigste deel van de *Tegenwoordige staat der Verenigde Nederlanden*, dat handelde over *Stad en Lande* (1793). Na de veiling van zijn bibliotheek in 1863 kwam de kroniek uiteindelijk in het bezit van de Groninger Archieven.⁹ En al in 1867 publiceerde de Groninger archivaris mr. H.O. Feith de eerste gedrukte editie van de Latijnse tekst. Dit betrof echter een editie zonder vertaling, zoals dat toen nog te doen gebruikelijk was onder geleerden, maar nu tot vergetelheid leidt: té lang al ligt Phebens' kroniek, één van de weinige persoonlijke geschriften uit die voor Groningen, Friesland en Drenthe gruwelijke, maar ook cruciale periode, nagenoeg ongelezen en onbegrepen te verstoffen.

- 5 J.A. Feith en H. Brugmans (ed.), *De kroniek van Abel Eppens tho Equart*, 2 delen (Werken, uitgegeven door het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht, Derde serie, 27 en 28), (Amsterdam 1911-1912). W. Bergsma, *De wereld volgens Abel Eppens een Ommelander boer uit de zestiende eeuw* (Groningen/Leeuwarden, 1988).
- 6 *Werken van den Ommelander edelman Johan Rengers van Ten Post*, uitgegeven door mr. H.O. Feith (Groningen 1852-1853).
- 7 Jan van den Broek, *Het geheime dagboek van de Groninger stadssecretaris Johan Julsing 1589-1594. Inleiding, tekst, vertaling en toelichting*, Groninger Bronnenreeks 2 (Assen, 2006).
- 8 Jan van den Broek, *Voor god en mijn koning: het verslag van kolonel Francisco Verdugo over zijn jaren als legerleider en gouverneur namens Filips II in Stad en Lande van Groningen, Drenthe, Friesland, Overijssel en Lingen (1581-1595)* (Assen 2009).
- 9 De Sitter verwees in de door hem geschreven, maar anoniem verschenen *Tegenwoordige staat der Verenigde Nederlanden. Twintigste deel vervattende eenen aanvang der beschrijving van Stad en Lande* (Amsterdam, 1793) regelmatig naar Phebens' kroniek (namelijk op p. 426, 476-477, 506-507, 510-512, 514, 517, 591, 521 etc.). Zie voor de catalogusvermelding van Phebens' kroniek: *Catalogus eener belangrijke verzameling boeken, pamfletten, charters, verzegelingen, handschriften, enz., inzonderheid betreffende de geschiedenis van het regtswezen van de stad Groningen en Ommelanden vóór 1795; zijnde een gedeelte der letterkundige nalatenschap van den weledel geboren heer A.J. de Sitter (...) overleden den 17 Junij 1814* (Groningen 1863), p. 12 (nr. 153). Zie ook het voorwoord van H.O. Feith in diens editie van Phebens (= Feith, *Kronijk van Eggerik Egges Phebens*, p. v).

Dit boek is dus in de eerste plaats bestemd voor lezers die Phebens' kroniek in vertaling willen lezen. Toch wordt er ook voortdurend rekening gehouden met degenen die in het Latijn zijn geïnteresseerd en die zich in de oorspronkelijke tekst willen verdiepen. Omdat die groep klein is en de Latijnse tekst veel ruimte inneemt, is besloten om de eerste twee delen van het boek (de inleidende hoofdstukken en de vertaling) in gedrukte vorm uit te geven en het derde deel (de Latijnse editie) digitaal beschikbaar te stellen op de website van Uitgeverij Verloren en op die van de Groninger Archieven, waar het handschrift wordt bewaard (zie voor deze websites de bibliografie onder: 'Gedrukte boeken en websites', *s.v.* Phebens).

Het boek bestaat dus uit drie delen. Het eerste deel biedt behalve de levensbeschrijving van Phebens aan de hand van de door professor Johan Huninga uitgesproken herdenkingsrede na Phebens' overlijden in 1615 nog enkele andere inleidende hoofdstukken over de geschiedenis en de inhoud van de kroniek, over een aantal belangrijke met de kroniek verbonden thema's en over bijzonderheden omtrent woord- taal- en stijlgebruik. Juist in die laatste hoofdstukken wordt veel aandacht besteed aan het Latijn en aan Phebens' omgang met die taal.

Het tweede deel van het boek bevat de Nederlandse vertaling. In de vertaling probeer ik de onlosmakelijke verbondenheid van inhoud en vorm van het Latijn tot uitdrukking te brengen. Phebens' stijl varieert sterk door het boek heen. Soms zullen zijn lange, complexe zinnen bij de moderne lezer enigszins gekunsteld overkomen, maar vaak weten zijn woorden de lezer in het hart te raken.

Het derde (digitaal beschikbare) deel bevat de Latijnse editie. De eerste Latijnse editie van H.O. Feith uit 1867 wijkt op nogal wat plaatsen af van het handschrift en dus van de bedoeling van de auteur. Een nieuwe editie bleek dan ook nodig. De voetnoten bij de Latijnse editie en ook die bij de vertaling willen de lezer enige extra informatie bieden over de personen en gebeurtenissen die Phebens ter sprake brengt. Er is echter niet consequent geprobeerd om zijn mededelingen te toetsen aan de andere bronnen uit zijn tijd.

Het manuscript van de kroniek van Phebens wordt thans bewaard in het depot van de Groninger Archieven (signatuur: toegang 2044, inv.nr. 32). De Groninger Archieven hebben mij in de afgelopen jaren gastvrij de gelegenheid geboden om dit boek voor te bereiden. Behalve de archiefmedewerkers dank ik met name ook Jan van den Broek, oud gemeente-archivaris en stadshistoricus. Hij heeft dit onderzoek steeds met raad en daad ondersteund.

Verder gaat mijn dank uit naar de Stichting Nicolaas Mulerius fonds van de Rijksuniversiteit Groningen, de Stichting J.B. Scholtenfonds en de Stichting Professor van Winter Fonds voor hun genereuze steun, die deze publicatie mogelijk heeft gemaakt.

DEEL I
LEVEN EN WERK VAN EGGERIK
EGGES PHEBENS

Het leven van Eggerik Egges Phebens

1 Phebens' leven in een notendop

Het leven van Eggerik Egges Phebens laat zich in enkele zinnen samenvatten. Hij werd in 1556 geboren in Midwolda in het Groningse Oldambt. Zijn gereformeerd geworden ouders stuurden hem eerst naar de Latijnse school in Emden en daarna naar de Maartensschool in Groningen. Na zijn rechtenstudie in Marburg en aan andere Duitse universiteiten keerde hij in 1583 terug naar Groningen. Daar hadden de Spaansgezinde katholieken enkele jaren eerder de macht gegrepen, waardoor voor gereformeerde jongemannen zoals hij de weg naar bestuurlijke functies was afgesloten. Dit veranderde in de zomer van 1594, toen de gereformeerden zelf de macht in handen kregen na de Reductie van de stad. Vanaf die tijd tot aan zijn dood vervulde Phebens, gerespecteerd en geliefd, allerlei bestuurlijke functies. Op 12 november 1615, enige dagen na het overlijden van Phebens, stond professor Johannes Huninga uitgebreid stil bij zijn leven en werk in een rede voor een groot gehoor in de theologische gehoorzaal van de pas opgerichte Groningse Hogeschool, die mede aan de overledene zijn oprichting te danken had. Phebens schreef behalve (later verloren gegane) Latijnse gedichten een Latijnse kroniek 'over de oorlog omwille van de religie en de vrijheid in Friesland en vooral rond Groningen'.

2 Phebens' leven aan de hand van Johannes Huninga's herdenkingsrede

De Latijnse herdenkingsrede, die Johannes Huninga op 12 november 1615, kort na Phebens' overlijden, uitsprak binnen de Groningse Hogeschool, levert rijkelijk materiaal voor een uitvoeriger levensbeschrijving.¹ Huninga's rede werd

¹ De rede werd in het voorjaar van 1616 gedrukt: *Oratio fœnebris in honorem Amplissimi Doctissimi atque Optimi Dni. Eggrici Eggæi Phebens Senatoris in rep. Groningana præstantissimi, post varias & maximè honoratas reip. istius partes cum laude administratas piè defuncti anno MDCXV die XII Novemb.: habita in auditorio Academiæ Theologico die XXII. Novemb. a Ioh. Huninga Ostvoldano I.V.D. et Professore ordinario. Addita sunt programma D. Magnifici & amicorum in defuncti laudem Epigrammata & Epitaphium.* Groningæ. Excudebat Ioannes Sassius, Ordinum & Academiæ Typographus, Anno 1616.

Dit boek bevat de eerste Nederlandse vertaling van de Latijnse *Kroniek* van **Eggerik Egges Phebens** (1556-1615). Deze kroniek handelt over de vroegste periode van de Tachtigjarige Oorlog in Groningen en in de omliggende provincies, namelijk de jaren 1565 tot 1595. Er zijn in deze provincies weinig literaire geschriften uit deze periode bewaard gebleven.

Phebens spreekt met afgrijzen over de ‘akeligste oorlog’ tussen de Staten der Nederlanden en de koning der Spanjaarden. Hij schrijft dat die oorlog met zuivere bedoelingen omwille van de religie en de vrijheid begonnen was. Daarna had deze zich in zijn ogen onnodig lang voortgesleept door wijdverspreide corruptie en door winstbejag en eigenbelang van de oorlogsprofiteurs.

Phebens was afkomstig uit het Oldambt, en misschien ook daardoor bijzonder begaan met het trieste lot van de bewoners van het boerenland. Juist zij werden bij voortduren door vriend en vijand belaagd.

Het handschrift van de *Kroniek* is door Eggerik Phebens zelf geschreven en hier en daar door zijn vriend Ubbo Emmius geannoteerd. De Latijnse tekst is in 1867 voor het eerst uitgegeven door de Groninger archivaris H.O. Feith.

Deze nieuwe uitgave bevat naast een inleiding over leven en werk van Phebens een Nederlandse vertaling van de *Kroniek*. Daarnaast is ook een nieuwe Latijnse editie digitaal beschikbaar op de website van de uitgever (<https://verloren.nl/Webshop/Detail/eid/64074>) en die van de Groninger Archieven (<https://hdl.handle.net/21.12105/04B18BoCoB471895E0630132A8Co7710>).

Over de auteur

Zweder von Martels (1954) was voorheen verbonden aan de afdeling Griekse en Latijnse Taal en Cultuur van de Rijksuniversiteit Groningen. Daar ging zijn aandacht met name uit naar de Latijnse literatuur van de Late Oudheid, van de Renaissance en daarna. Zijn interesse voor het Groningse humanisme voerde hem naar de *Kroniek* van Eggerik Egges Phebens. Samen met Michel Goldsteen gaf hij eerder twee boeken uit bij Uitgeverij Verloren: *Ogier Ghiselin van Boesbeeck, Vier brieven over het gezantschap naar Turkije / Legationis Turcicae epistolae quatuor* (1994) en *Enea Silvio Piccolomini / Pius II (1405-1464), Een humanistisch paus op de bres voor Europa. Bloemlezing uit zijn brieven en Gedenkschriften* (2011).

